

Любов УМРИХІНА,

orcid.org/0000-0003-3888-342X

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри української мови

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

(Харків, Україна) *lvum@ukr.net*

РЕАЛІЗАЦІЯ ІМПЕРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ФУНКЦІЇ НАСТАНОВИ

У статті здійснено спробу висвітлення особливостей функціонування імперативних конструкцій із значенням настанови в різних типах комунікативних ситуацій. Звернено увагу на ступінь виявлення основних семантичних ознак модального значення імператива у вираженні низького рівня категоричності, характерного для настанови. Визначено домінуючі компоненти змістової структури аналізованих конструкцій, а також важливі ознаки комунікативної ситуації, які впливають на їх реалізацію. Вказано на найбільш релевантні сфери застосування висловлень, репрезентованих названими синтаксичними конструкціями. Розглянуто особливості формально-граматичного вираження настанови засобом синтаксичних конструкцій.

Імперативні конструкції, які реалізуються як настанова, належать до функціонально-семантичного типу низького рівня категоричності. Їм притаманний високий ступінь сугестивного характеру, оскільки вони служать не для безпосереднього примусу реципієнта щодо здійснення певної ситуації, а орієнтують на осмислення її потреби й необхідності в плані можливого подальшого виконання. Особливостями їх семантичного змісту є девальвація ознак облігаторності й нівелювання безапеляційності чи ультимативності.

Імперативні конструкції цього функціонально-семантичного типу представлені здебільшого односкладними та двоскладними реченнями з дієслівним предикатом у формі другої особи наказового способу. Для вираження настанови узагальненого характеру, а також гасла характерне переважне використання сингулярної дієслівної форми предиката. В оформленні імперативних конструкцій зі значенням настанови та заповіту частотним явищем є вербалізація логічного суб'єкта дії.

У роботі використано описовий метод, а також методи зіставлення й компонентного аналізу. Методика дослідження – аналіз мовного явища від рівня комунікативного, на якому формується модальне значення через його семантико-синтаксичну реалізацію, до рівня синтаксичного, де виявляються засоби формального та семантичного вираження імперативної модальності.

Ключові слова: модальне значення імператива, імперативне висловлення, імперативна конструкція, моральний імператив, сугестивний вплив.

Liubov UMRYPKHINA,

orcid.org/0000-0003-3888-342X

PhD in Philology,

Doctoral Student Ukrainian Language Department

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) *lvum@ukr.net*

IMPLEMENTATION OF THE IMPERATIVE CONSTRUCTIONS IN THE ADMONITION FUNCTION

The article presents the analysis of using one of the imperative structures types in the admonition function in various communicative situations. The degree of identification of the basic semantic features of the imperative modal meaning in expressing the low level of categoricity, that is characteristic of the admonition, is pointed out. The dominant components of the content structure of these imperative constructions are identified, as well as the important features of the communicative situation that influence the admonition implementation. The most relevant spheres of statements represented by these syntactic constructions are indicated. The features of formal and grammatical expression of the admonition by means of the syntactic constructions are considered.

The imperative constructions, which are implemented as the admonition, belong to the functional-semantic type of a low level categoricity. They are characterized by a high degree of suggestive character. They do not convey the direct compulsion of the recipient directly into the implementation of a particular situation, but are oriented to understanding its need and necessity in terms of possible further performance. The peculiarities of their semantic content are the devaluation of signs of the obligation and the elimination of the ultimatum.

The imperative constructions of this functional-semantic type are mostly represented by one-member and two-member sentences with a predicate in the form of a second-person imperative verb. For expression of the admonition of the generalized character, as well as the slogan is characterized by the preferred use of the singular verb form of the predicate.

Key words: modal meaning of imperative, imperative expression, imperative construction, moral imperative, suggestive influence.

Постановка проблеми. Тлумачення імперативних конструкцій на сьогодні залишається контрверсійним й остаточно не визначеним, що зумовлено складністю втіленого в них суб'єктивно-модального значення імператива з його властивістю виявляти численні контамінації семантичних відтінків. Різномудним позначені й відповідні поняття та терміни, що актуалізує потребу приведення їх до єдиного наукового апарату. У комплексі дослідження специфіки імперативних конструкцій – репрезентантів названої модальності – необхідним видається ранжування їх основних функціонально-семантичних типів, що дозволить підійти ближче до розуміння природи цього складного лінгвістичного явища.

Мета статті. Виявлення особливостей реалізації одного з типів імперативних конструкцій, умовно віднесених до приядерної функційно-семантичної зони, є метою пропонованої статті.

Аналіз досліджень. Дослідженню суб'єктивно-модального значення імператива присвячено багато сучасних наукових розробок, спеціальних, комплексних, а також студійних, які тією чи іншою мірою висвітлюють питання особливостей як структурно-граматичної організації імперативних конструкцій, так і специфіки їх комунікативної реалізації (К. О. Бортун, В. Ю. Гусєв, О. Л. Даскалюк, Т. А. Нестеренко, І. Л. Шевчук, Н. В. Швидка, С. В. Харченко та ін.). Аналіз стану розроблення проблеми імперативних конструкцій дозволяє констатувати наявність певної наукової неузгодженості щодо їх трактування. Так, наприклад, Н. В. Швидка стверджує про доцільність трактувати «весь клас конструкцій, які виконують єдину комунікативну функцію і передають одне і те ж спонукальне значення», імперативними реченнями, обґрунтовуючи тим, що «у вираженні багатьох спонукальних інтенцій переважає вживання імператива» (Швидка, 1998: 40). Л. В. Бережан називає імперативними лише «такі прямоспонукальні речення, які виражають категоричний наказ, категоричну вимогу або категоричну заборону виконати чи виконувати певну дію» (Бережан, 1997: 119). В академічних виданнях на означення питомих конструкцій подано подвійну номінацію – імперативні (спонукальні) речення, виокремлення яких поряд із розповідними та питальними орієнтоване на критерій комунікативної направленості, а також функціональну ознаку вираження «волі або намагання мовця спонукати співрозмовника до якоїсь дії» (Бевзенко, 2005: 39). Різні підходи до розв'язання проблеми імперативних конструкцій спричиняють незавершеність питання їх однозначної кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Імперативні конструкції здатні функціонувати як настанова й виконувати роль потужного мотиваційного засобу для адресата, орієнтуючи його не просто на конкретну фізичну поведінку, а на осмислення її аж до зміни життєвих установок, цінностей, переконань. Особливість таких конструкцій полягає у здатності через спонукування низького рівня категоричності виявляти, проте, достатньо високий ступінь імпозиції. Мовець у непрямий спосіб здійснює своєрідний психологічний тиск на адресата, тим самим втручається в його особистий простір, що дозволяє кваліфікувати відповідну мовленнєву дію як «більше, ніж вплив, але менше, ніж наказ» (Царик: 2014). У змісті таких імперативних конструкцій ознака зобов'язувальності, характерна для семантики наказу – значеннєвої прерогативи ядерного функціонально-семантичного типу імперативних конструкцій – девальвована, що корелює з відсутністю в них безапеляційності чи ультимативності. Все разом створює умови для блокування абсолютного контролю над комунікативною ситуацією з боку адресанта.

Цьому функціонально-семантичному типу конструкцій притаманний найбільший ступінь виявлення сугестивного характеру повідомлення через переважну більшість звернень саме до ментального начала особистості, що сприяє осмисленню реципієнтом каузованої ситуації. Таке спонукування орієнтоване переважно на відносно далеку перспективу або взагалі на безмежну позачасовість потенційного здійснення. Характерно, що поняття *імператив* перейшло в граматику з філософії, де ним завдяки вченню Канта було номіновано загальний моральний припис, певний кодекс людської честі, відповідно до якого вбудовуються безумовні обов'язкові правила людської поведінки.

Імперативними конструкціями такого навіювального характеру насичене фідеїстичне мовлення, представлене, зокрема, настановами проповідника – транслятора так званих моральних імперативів священних (біблійних) текстів. Адже здебільшого вони орієнтовані на напуття й повчання, життєві поради й рекомендації, пропонуючи своєрідні заповіді сучасникам, а також прийдешнім поколінням щодо духовного просвітництва. Так, загальновідомі Господні заповіді виражені за допомогою імперативних конструкцій, а саме односкладних речень із предикатом у формі дієслова наказового способу другої особи однини, більшість з яких є загальнозаперечними, наприклад: *Не вбивай!; Не чини перелюбу!; Не кради!; Не жадай дому ближнього свого,*

не ждай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!; Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

Показово, що моральні імперативи, пов'язані з релігійними законами, незважаючи на виключно настановчий характер (адже «у релігійному дискурсі наказ відсутній» (Малишева, 2018: 66), реципієнт сприймає для себе не інакше, як веління, надаючи якнайбільшої ваги силі біблійного слова:

– *Слухай, священику, – каже княгиня, – я сповідаю Христа й одному йому молюсь, але що маю діяти, коли він мене велить: "Не убий!" – а бояри й воеводи мої кажуть, що аще уб'є муж мужа, то мстить брату брат, сину отець, отцю син. Христос велить: "Не убий!" – а я тих, що чинять татьбу й розбій, переорюють межі й знищують знамена, велю на суді убивати во пса місто.*

– *Христос говорить: "Не убий", але він вінчає за добро й прощає кожного, хто сотворив зло* (С. Скляренко);

– *Нащо вам, тату, тая морока з тією потороччю, чужаницею? – Ольга.*

– *Сказано в Писанії <...> Поможі ближньому... (В. Лис).*

Важливо, що такі настанови звернені до всіх адресатів одночасно й до кожного індивіда зокрема. Тому імперативні конструкції, які їх репрезентують, мають узагальнено-особовий характер, що граматично закріплено засобом сингулярної дієслівної форми. Завдяки цьому прийому реципієнт відчуває себе ніби наодинці з Богом, дослухаючись до нього, як до батька небесного.

Із не меншим душевним трепетом адресат сприймає й батьківське напучення, особливо коли воно має передсмертно-заповідальний характер:

– *Русь – це багато племен, язиків, городів <...> Вони тепер з'єднались, і ти веди їх проти Візантії. <...>*

– *Коли помру, – сказала княгиня, – не роби тризни по мені <...> маю пресвітера <...> нехай поховає як християнку... <...>*

– *Малуша, – кінчила княгиня. – Вона... вона дужча, ніж я... знайди... візьмиї... (С. Скляренко);*

<...> а вмираючи, усе господарство приказала дочці і усе їй добре розказала і наказувала їм усім, щоб Левка держали і не зобиджали його. «А коли, – каже, – захоче стати хазяїном сам, то і відпустіть його, а ти, доню, наділи його усім на нове господарство; ти знаєш, у якій він пригоді нам був і скільки через нього ми заробляли, так його і награди <...> а Тимосі не давайте волі (Г. Квітка-Основ'яненко).

Для продукування імперативних висловлень аналізованого функційно-семантичного типу притаманна неквапливість організації думки, завчасна продуманість і виваженість пропонованого повідомлення, стійке розуміння значущості реалізації названого. Актуалізована мовцем ірреальна ситуація розрахована не на поведінковий автоматизм і терміновість; важливим є налаштування адресата на усвідомлення ним необхідності виконання певних подальших дій. Характерним при цьому є пропонування адресантом ряду таких рекомендацій дій, супроводжуваних часто необхідним аргументуванням і поясненням.

Імперативні конструкції повчально-настановчого типу, використані у сфері родинно-побутового мовлення, припускають двоскладність структурної організації з експлікованим суб'єктом виконання потенційної дії, що зумовлено потребою виокремлення серед членів родини конкретної особи адресата. У разі діалогічного режиму спілкування вербалізація цього компонента сприяє інтимізації комунікативних стосунків, підтриманню успішного контакту із співрозмовником.

Для акцентуалізації значущості повчально-настановчого послання слугують контактовоюстановлювальні імперативні конструкції типу *Слухай і запам'ятай!; А тепер послухай мене уважно!; Ти тільки знай одне!*, які випереджають звернення до адресата із запланованими життєвими рекомендаціями виховного характеру:

– *Ти чуєш, Микуло... Сани стоять, я піду до предків, і віднині старійшиною роду будеш ти... Слухай, Микуло, і запам'ятай... Брані були прежде дідів наших і при батьках наших, світ стояв до брані, брань була до світу... Не я винен, що рід наш розпадається і вже розпався... Але роди знову зійдуться і зіллються... Тобі заповідаю – бережи рід свій, бережи скарб, що залишився нам від батьків і дідів... (С. Скляренко).*

Розмовно-побутова сфера пропонує варіанти застосування імперативних конструкцій у функції тимчасово-ситуативної настанови: – *Пам'ятай, Ониську, піклуйся ним, доглядай, а коли його вилічиш, нічого тобі не пожалію (А. Чайковський); настанови-підтримки: К о п и с т к а. Не журиш, браття! Тільки держись купи, головне тут – контакту держись! (М. Куліш); настанови-застереження: Полонений татарин <...> по-доброму сам виговорився із вдячності, що я не дав його козакам вбити, пустив на волю та ще й коня подарував. <...> Від'їжджаючи від мене, він говорив таке: «Бережіться, козаки, з весною піде на вашу землю велика орда. Сам Менглі-Гірей поведе її.» Казав, що Аллах за це, певно, покарає,*

що своїх зраджує, але він з приязні до мене, то і кари тої не лякається (А. Чайковський).

У військовій сфері імперативні конструкції зі значенням настанови часто фігурують як бойовий заклик або соціально-ідеологічне гасло, покликані до згуртування невизначеної кількості адресатів до конкретних усвідомлених дій. Тому вони оформлені за допомогою узагальнено-особових односкладних речень із предикатом у формі дієслова другої особи однини. Такими є, наприклад, імперативні конструкції, що виражають військове гасло, висловлене князем Єремією щодо застосування радикальних воєнних дій на шляху до придушення запланованого повстання козаків: – **Тепер кожний пан хапайся за меч і луни козаків! Луни, що є сили!** (І. Нечуй-Левицький).

Імперативні конструкції можуть передавати настанову загально-соціального характеру, виражаючи звернення до невизначеного загалу адресатів, фізична присутність яких у момент висловлювання не є обов'язковою, навіть у разі його номінування. Узагальнене спонукання в них розраховано на всіх, кого може стосуватися повідомлення, тому їх вважають невизначено-референтними, такими, що передбачають колективного адресата (Бондарко, 1990: 201), наприклад: **А патріоти чубляться – хто зробив провокацію? <...> То ви ж як взялися боротись, то вже боріться, панове. Боріться або не беріться. Вирішуйте – фронт чи форум?** (Л. Костенко); **Не руйнуйте мужчин, бо й вони вас не збудують** (Л. Костенко). До них належать й загальновідомі клішовані імперативні формули **Будьте уважні за кермом!; Будьте пильні у місцях громадського скупчення!; Бережіть ліс від пожежі!; Громадяни, будьте взаємоввічливі!** тощо.

Впливово-настановчу силу імперативних гасел часто експлуатують в політично-агітаційних цілях, що стало прикметною рисою сучасного медійного простору. Стандартними взірцями імперативних конструкцій зі значенням політичного гасла-настанови, граматично структурованих за допомогою предиката у формі дієслова другої особи наказового способу переважно однини, є вже майже стандартизовані мовленнєві формули, як-от: **Прийди на вибори! Голосуй за нове життя! Прийди та проголосуй! Голосуй за кандидата В! Обери нашу партію! Зроби правильний вибір! Обирай краще життя!**

Відносячись до мовленнєвих тактик маніпулятивного характеру, такі висловлення не дарма апелюють ніби до єдиного обраного адресата, яким підсвідомовідчуває себе слухач медіа-імпульсу, приймаючи трансльоване імперативне *ти*-повідання.

У сфері рекламного маркетингу імперативні конструкції також залучають для маніпулювання людською свідомістю, а саме для спонукання потенційних користувачів рекламного (зокрема, соціально-реklamного) продукту. «Щоб спровокувати певну модель поведінки, потрібен відповідний стимул, який забезпечує рефлекторну реакцію і має актуальність для реципієнта (мотиви активізації попиту в рекламі)» (Кутуза, 2018: 115). Прямий неприхований імперативний вплив на індивідуальну та масову свідомість відповідає меті застосування рекламного салогану, як-от: **По радіо лунає заклик: «Відчуй себе українцем!»** (Л. Костенко); **Відчуй смак літа!; Підтримай вітчизняного виробника!; Обирай наше!; Купуй якісне!**

Висновки. Імперативні конструкції, які реалізуються як настанова, належать до функційно-семантичного типу низького рівня категоричності, оскільки вони слугують не для безпосереднього примусу реципієнта щодо здійснення певної ситуації, а орієнтують на осмислення її потрібності й необхідності в плані можливого подальшого виконання. Їм притаманний високий ступінь сугестивного характеру, що пов'язано з переорієнтуванням або координуванням потрібних, на розсуд мовця, установок адресата. У цьому разі відбувається девальвація такої семантичної ознаки в змісті конструкцій, як облігаторність (зобов'язувальність), і повністю нівелюються такі показники жорсткої категоричності, як безапеляційність чи ультимативність.

Імперативні конструкції цього функційно-семантичного типу представлені здебільшого односкладними та двоскладними реченнями з дієслівним предикатом у формі другої особи наказового способу. Для вираження настанови узагальненого характеру, а також гасла характерне переважне використання сингулярної дієслівної форми предиката, що забезпечує можливість імперативного звернення одночасно до множини адресатів й кожної особи зокрема. В оформленні імперативних конструкцій зі значенням настанови та заповіту частотним явищем є вербалізація логічного суб'єкта дії, зумовлена передусім потребою інтимізації комунікативних стосунків як необхідного підґрунтя для створення навіювального ефекту на адресата. Цій же меті відповідають препозитивні контактовстановлювальні імперативні конструкції.

Проведений аналіз відкриває перспективи вивчення додаткових відтінків основного імперативного значення, утілених у різних типах синтаксичних конструкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
2. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1997. 16 с.
3. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 264 с.
4. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
5. Малишева М. А. Імперативні мовленнєві акти у сучасному православному релігійному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 208 с.
6. Царик Г. М. Імпозиція: розвиток термінологічних смислів в українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2014. № 8. Т. 2. С. 190–192.
7. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Слов'янськ, 1998. 172 с.

REFERENCES

1. Bevzenko S. P. (2005). *Suchasna ukrayins'ka mova. Syntaksys*. [Modern Ukrainian. Syntax]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
2. Berezhan, L. V. (1997). *Katehoriya sponukal'nosti v suchasniy ukrayins'kiy movi*. [The category of induction in the modern Ukrainian language]. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
3. Bondarko A. V. (1990). *Teorija funkcionalnoi gramatiki. Temporalnost. Modal'nost*. [Theory of functional grammar. Temporality. Modality]. Leningrad: Nauka [in Russian].
4. Kutuzha N. V. (2018). *Komunikatyvna suhestiya v reklamnomu dyskursi: psyholinhvistychnyy aspekt: monohrafiya*. [Communicative suggestion in advertising discourse: the psycholinguistic aspect]. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
5. Malysheva M. A. (2018). *Imperatyvni movlennyevi akty u suchasnomu pravoslavnomu relihiynomu dyskursi*. [Imperative speech acts of contemporary Orthodox religious discourse]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Tsaryk H. M. (2014). *Impozytsiya: rozvytok terminolohichnykh smysliv v ukrayins'kiy movi*. [Imposition: the development of terminological meanings in the Ukrainian language]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Filolohiya* №8. (Vols. 2.), (pp. 190 –192). [in Ukrainian].
7. Shvydka, N. V. (1998). *Imperatyvni rechennia v suchasniy ukrajins'kiy movi: semantyka, zasoby vyrazhennia sponukal'nosti, funktsiji*. [Imperative sentences in modern Ukrainian language: semantics, means of expression of induction, functions]. Slov'jans'k [in Ukrainian].